

ЕТНОЛОГІЯ. СОЦІОКУЛЬТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ. УСНА ІСТОРІЯ

Любов БОСА

ORCID ID: 0000-0002-5381-8151

АНТРОПОЛОГІЯ ПАМ'ЯТІ: ВІД СІМЕЙНИХ СПОГАДІВ ДО КОЛЕКТИВНИХ НАРАТИВІВ

ANTHROPOLOGY OF MEMORY: FROM FAMILY MEMORIES TO COLLECTIVE NARRATIVES

Мета цієї розвідки полягає у дослідженні з антропологічної³ перспективи впливу індивідуальних досвідів на формування колективних уявлень про минуле. Шляхом аналізу сімейних наративів (одного з ключових компонентів культурної пам'яті), що представлені власними польовими матеріалами, простежуються різні аспекти трансляції міжпоколінної пам'яті.

У методологічному плані дослідження ґрунтується на сучасних міждисциплінарних «memory studies» та концепції «місць пам'яті» П. Нора (Нора, 2014). У розумінні Нора (як це проінтерпретувала А. Ассман) «місця пам'яті» – це розкидані фрагменти зруйнованих і втрачених життєвих зв'язків. Але з руйнацією «місця» пам'ять продовжує існувати; вона стає елементом усної традиції, оповіді та висхідною точкою нових культурних значень (Ассман, 2012).

У минулому столітті офіційна версія колективної пам'яті конструювалася з метою вироблення специфічної ідентичності «нової радянської людини», що й сьогодні виявляється у своєрідній криптоідентичності не тільки мешканців східних теренів, де мало кому вдавалося зберегти повноцінну родову культурну спадщину. Однак матеріали сімейних наративів засвідчують, що в Україні саме родина до нинішнього часу залишається найпродуктивнішим каналом культурної трансмісії, незважаючи на часто її латентний стан (Боса, 2018).

Родова пам'ять загалом будується за когнітивно-емоційним принципом. Вона включає:

- сімейний міф – сімейний феномен, що виявляється як сукупність уявлень членів сім'ї про себе;

---

³ З погляду сучасних наукових підходів міждисциплінарний термін «антропологія» застосовується як узагальнене означення та синонім до напрямків «культурна антропологія», «соціальна антропологія», «соціокультурна антропологія», водночас на пострадянському просторі також вживається поряд з «етнологією» та «фізичною антропологією» тощо. У цій розвідці вказує на предмет дослідження.

- сімейну історію – історичний контекст сім'ї, хронологія значущих подій життя родини упродовж кількох поколінь;
- сімейний сценарій – патерни взаємодії, що повторюються з покоління в покоління;
- сімейні цінності – ідеали, уявлення, які схвалюються й культивуються в колі сім'ї;
- сімейні норми і правила – фактор регуляції взаємин між її членами;
- традиції і ритуали – фактор стабілізації родинної системи.

Таку змістовну складову можна простежити через інтерв'ю багатьох оповідачів, які розгортаються за відповідними темами майже в усіх 10 томах «Етнографічного образу сучасної України», що були опубліковані в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних матеріалів, 2016–2020). Наприклад, через представлені авторські матеріали з Луганщини (зокрема інтерв'ю з Афанасьєвським Григорієм зі Старобільщини), з Кіровоградщини (інтерв'ю з нащадками козацьких родів с. Олексіївка, що на Бобринеччині) та ін. прослідковуємо автобіографічну лінію респондентів в контексті сімейної історії з її міфологізацією та переказами про предків – засновників хуторів та зимівників, про різні аспекти життєдіяльності роду – господарські практики, культуру житлобудування, сімейну обрядовість тощо.

Очевидно, що в цьому випадку важливий сам факт звернення респондентів до образу козацтва як складової українського історико-культурного процесу. Українське військо, Козаччина – це національні соціокультурні універсалії, що набирають все більшої ваги. А для Півдня і Сходу України були народною протипогою тому ж таки «руському міру», що дозволяло утримувати в колективній пам'яті обриси власної землі: «Це козача територія. Оце Калужино, Кам'янка, Мишурино, Бородаївка, Лихівка – це були козачі села споконвіку. [Це якось відбилося на характері людей?] Якась розкутість у людини, що гідність якась у нього єсть, не халуй якийсь» (Боса, 2018). Подібні судження ми повсякчас записували ще до 2014 року. Проте, помітно було, що саме такі означення «козачої території» як власної домівки, своєї, української землі, особливо актуалізувалися на Півдні та Сході України з початком російсько-української війни 2014-го.

Важливо усвідомлювати, що сімейна пам'ять у своїй основі є колективною, саме через неї відбуваються процеси ретрансляції культури, пов'язуючи сім'ю з ширшими спільнотами та формуючи її загальнонаціональний комплекс. Чи не тому з такою жорстокістю при «советах» знищували в Україні носіїв цієї пам'яті? З іншого боку «місце пам'яті» визначає форми життя й досвіду людей (родини, локальної спільноти), а люди накладають свій відбиток на це місце через культуру та історію. Як «місця пам'яті» в представлених записах можна простежити так звані місця

покоління, які виникають через довгостроковий зв'язок сімей чи груп з власним помешканням, населеним пунктом, ландшафтом тощо.

З цього погляду на особливу увагу заслуговують розгорнуті наративи представників давніх українських родів з усієї України, які не лише збирають матеріали про свій рід та родові місця, але й заохочують інших до генеалогічних пошуків тощо. В такому разі сім'я виступає важливим агентом передачі культурної пам'яті. Родинні традиції, обряди та спогади стають фундаментом для формування індивідуальних та колективних ідентичностей.

Прикметно, що у свій час навіть процес фотографування (з його повсюдним поширенням з кінця XIX ст.) також набув ознак ритуальної практики, включаючись у структуру сімейних обрядів, супроводжуючи всі етапи соціалізації людини. Водночас фотоальбоми ставали сімейною реліквією, окремим «місцем пам'яті». Як правило, спогади багатьох наших респондентів нерозривно пов'язані зі світлинами, які демонструвалися в процесі розмови. Здебільшого це були важливі мнемонічні опори, що запускали конкретні індивідуальні пригадування.

Досліджуючи способи, якими сімейні спогади впливають на створення культурних наративів, ми розуміємо багатоаспектну природу колективних уявлень. Звичайно, що індивідуальні спогади, перетворюючись на частину колективної пам'яті, піддаються процесам переробки, редагування та інтерпретації з урахуванням соціокультурних контекстів. Цей процес трансформації є важливим для розуміння того, як культурна пам'ять впливає на формування колективних історичних уявлень (і навпаки, як закріплені в соціумі уявлення та стереотипи, а нині до цього процесу інтенсивно долучені ще й різні медіа, впливають на особистість).

Отже, антропологія пам'яті відкриває широкий простір для дослідження трансформації індивідуальних спогадів у колективні культурні наративи. Розуміння цього процесу є ключовим для розкриття механізмів формування культурної ідентичності та суспільної свідомості в сучасній Україні.

Джерела та література

1. Ассман, А. (2012). Простори спогаду. *Форми трансформації культурної пам'яті*. Київ. 440 с.
2. Етнографічний образ сучасної України. *Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів* : у 10 т. / [голов. ред. Г. Скрипник]. Київ, 2016-2020.
3. Етнографічний образ сучасної України. *Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів*. Т. 2. Родина та культура сімейного співжиття. Упоряд. Курінна М., Поріцька О., Боса Л. / [голов. ред. Г. Скрипник]. Київ, 2018. 460 с.
4. Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять*. Київ. 272 с.